

УДК 342.7

ЧИННИКИ ПОЛІТИЗАЦІЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

FACTORS OF POLITICISATION CHURCH IN UKRAINE

Палінчак М.М.,

*доктор політичних наук, декан факультету міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті аналізуються місце та роль релігії в політичному житті сучасної України, її вплив на політичне життя та трансформації під впливом політичного чинника. Виокремлено низку чинників політизації Церкви та посиленої уваги політичних сил до цієї інституції. Зазначено, що Церква (релігійна організація) в Україні є об'єктом політичного впливу партій, рухів, багатьох політиків та державних функціонерів у досить широкому спектрі напрямів – від протизаконних спроб політизувати церковні інституції в політично корисливих цілях до використання можливостей церков (релігійних організацій) впливати на віруючих під час виборчих кампаній. Стверджується, що нині процес політизації релігії є домінуючим у багатьох країнах світу, в тому числі й у нашій державі.

Ключові слова: держава, державне управління, Церква, свобода совісті, суспільні інститути.

В статье анализируются место и роль религии в политической жизни современной Украины, ее влияние на политическую жизнь и трансформации под влиянием политического фактора. Выделен ряд факторов политизации Церкви и усиленного внимания политических сил к этому институту. Отмечено, что Церковь (религиозная организация) в Украине является объектом политического влияния партий, движений, многих политиков и государственных функционеров в достаточно широком спектре направлений – от противозаконных попыток политизировать церковные институты в политически корыстных целях до использования возможностей церковей (религиозных организаций) влиять на верующих во время избирательных кампаний. Утверждается, что сейчас процесс политизации религии является доминирующим во многих странах мира, в том числе и в нашей стране.

Ключевые слова: государство, государственное управление, Церковь, свобода совести, общественные институты.

The article analyzes the place and role of religion in the political life of modern Ukraine, its influence on the political life and transformation under the influence of the political factor. It identifies a number of factors, the politicization of the Church and the increased attention of the political forces in this institution. It is noted that the Church (religious organizations) in Ukraine is subject to the political influence of parties, movements, many politicians and government functionaries in a fairly wide range of areas – from illegal attempts to politicize religious institutions in politically selfish ends up opportunities church (religious organizations) to influence the believers during election campaigns. It is alleged that now the process of politicization of religion is dominant in many countries, including in our country.

Key words: state, government, church, freedom of conscience, public institutions.

Актуальність теми. Упродовж багатьох століть світової та вітчизняної історії практично незмінною залишалася суть зв'язку політики (політичних відносин, політичних організацій) і Церкви. Якими б високими цілями не пояснювалися чи виправдовувалися дії або декларації сторін цих відносин, на практиці йшлося переважно про використання іншого інституту для вирішення власних проблем чи створення для цього сприятливих умов. Історія України знає не так вже й багато прикладів самостійного, незалежного від іншого позиціонування названих суспільних інститутів; вони є взаємозалежними і мають потребу у взаємодії.

Питання про участь церков у політичних процесах досліджують такі вітчизняні вчені, як В. Клімов [5–7], С. Здіорук [4], Ю. Решетніков [12] та ін.

Мета статті – дослідити основні чинники та роль явища політизації релігії в Україні.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що структуру сучасної політики України складають: політична організація, яка включає законодавчу, виконавчу та судову владу; політичні партії та блоки; низка громадсько-політичних інститутів, організацій та рухів; політичні відносини та політична свідомість. Слабкість партій, що

спричинена їхньою множинністю, вкрай обмеженою соціальною базою більшості з них, непереконливими, нерідко спекулятивними політичними програмами та гаслами, звичай відсутністю у них реальних механізмів і важелів реалізації задекларованих програм і проєктів, хибними підходами до самої побудови партій «зверху», тобто штучно, браком досвіду діяти за нормами правової держави і одночасно хворобливим прагненням домогтися політичного успіху швидко й без особливих зусиль штовхає частину з них до ризикових, у кінцевому результаті не виправданих дій [7, с. 69]. За таких умов, незважаючи на досить чітке виведення чинним законодавством України церков, релігійних організацій за межі політичної діяльності з багатьох питань, непоодинокими є спроби представників обох сторін відносити діяти всупереч чинним законодавчим нормам, що передбачають неучасть релігійних організацій у діяльності політичних партій, ненадання партіям фінансової підтримки, неведення агітації, неприпустимість фінансування виборчих кампаній тощо [11, с. 283]. До того ж, згідно зі статутами всіх релігійних організацій, така діяльність є незаконною [12, с. 19].

Безперечно, ключовим, визначальним для встановлення співвідношень «Церква – політична система», «Церква –

політичне життя», «Церква – політичні партії», «релігія – політика» й т. д. є наявністю у чинному законодавстві України і ступінь реалізації на практиці принципу відокремлення Церкви від держави, щодо якого більшість названих вище співвідношень є похідними. З огляду на це слід констатувати, що вітчизняний законодавець досить послідовно і однозначно закріпив принцип відокремлення Церкви від таких політичних структур, як держава, політичні партії. Подібна послідовність особливо спадає в око при порівняльному аналізі українського законодавства про свободу совісті та релігійні організації із законодавчими актами цілої низки інших країн. Проте останнім часом все гостріше постає питання про межу дозволу виявлення власної свободи. Особливо актуальним дане питання постає в контексті сучасних церковно-політичних відносин. Принцип: «Моя свобода закінчується там, де починається свобода іншого» не так-то просто в цій сфері застосувати. В наш час загальної політизації суспільства питання участі Церкви в політичному житті постало надзвичайно гостро [12, с. 17]. Тим паче що віруючі у своїй більшості, як засвідчують дані соціологічних моніторингів, проявляють значний інтерес до політики (так, у середовищі православних, греко-католиків такий інтерес проявляють 82–84% віруючих) [13, с. 34], отже, виявляються більшою чи меншою мірою політично заангажованими.

В. Климов одним із перших виокремив низку чинників політизації Церкви та посиленої уваги політичних сил до цієї інституції, поставленої вітчизняним законом поза політичну діяльність.

По-перше, церкви (релігійні організації) являють собою здебільшого численні, розгалужені, структуровані від центру до периферії, юридично легалізовані системи, що включають у себе релігійні громади, управління, центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства, духовні навчальні заклади. Як правило, це системи з авторитарно-адміністративним (тобто недемократичним) механізмом управління зверху донизу, високим рівнем виконавської дисципліни, апробованими впродовж століть каналами й методами впливу (як публічного, так і не публічного) тощо, які досить заманливо використати як готові структури у реалізації політичних ідей, формуванні певних політично орієнтованих позицій, політичної поведінки щодо масиву віруючих.

По-друге, церкви (релігійні організації), будучи обмеженими в участі у політичному житті суспільства як специфічні позадержавні інституціалізовані структури, залишаються організацією віруючих громадян, які на відміну від церков мають право на будь-яку політичну діяльність, право розділяти політичні переконання окремих політичних сил, апелювати до них. Звідси спроби деяких політичних сил всупереч закону через віруючих, їхні об'єднання, духовенство, окремих ієрархів політизувати позиції церков (релігійних організацій) з певних проблем. Логіка подібних планів нескладна: політичні партії та рухи як учасники законодавчого чи державотворчого процесів добре обізнані в зацікавленості церков (релігійних організацій) у прийнятті одних законопроектів або рішень на державному рівні, що прямо чи опосередковано відповідають їхнім корпоративним інтересам, і в неприйнятті інших, так званих «небажаних» або й узагалі шкідливих чи ворожих їм. Така зацікавленість церковних інститутів у партіях, що могли б лобювати на державному, зокрема парламентському рівні, певні релігійно-церковні, мовні, релігійно-територіальні інтереси і «торпедувати» інтереси інші, породжує зворотні, далекі від некорисливих прагнення політичних структур неофіційно використовувати церкви (релігійні організації) в суто політичних цілях, розраховуючи при цьому на вдячне розуміння останніх. Яскравий приклад – новітня політика Комуністичної партії України щодо УПЦ Московського патріархату як «єдино правильної» поборниці «дружби та єднання слов'янських народів».

По-третє, церкви (релігійні організації), як носії авторитетних для значної частини віруючих громадян конкретних віровчень, світоглядних, національних ідей, цінностей, традицій, релігійно-моральних принципів, трактувань національної та церковної історії тощо, в багатьох випадках стають об'єктом духовної солідарності одних політичних партій, рухів чи груп і неприйняття інших. Бажання учасників політичного процесу використати чи підсилити свою політичну позицію релігійно-церковною аргументацією, позицією солідарних церков робить останніх об'єктами політичної діяльності. З цих міркувань не лише за кордоном, а й в Україні з'являються політичні партії та рухи з релігійно орієнтованими програмами, частішають спроби політизації та націоналізації релігії та її інститутів тощо.

По-четверте, існують і можуть з'являтися в майбутньому нові церковні, міжцерковні проблеми, які, незважаючи на свою внутрішньокорпоративну суть, торкаються інтересів держави, її політичної, міжнародної стабільності, іміджу в міжнародних відносинах тощо. У зв'язку з нагальністю вирішення таких проблем церкви (релігійні організації) стають об'єктами прямого тиску державних чиновників, політичних партій і груп з метою примусити церковні інституції прийняти те чи інше політично зорієнтоване, по-світськи доцільне й обгрунтоване рішення, хоча воно може суперечити позиціям і релігійно-містичній логіці церковних інституцій. Як зазначалося в документах Архієрейського собору УПЦ (липень 2000 р.), у політиків з'являється спокуса вбачати в Церкві лише засіб для досягнення політичних інтересів.

По-п'яте, з набуттям останніми роками церквами (релігійними організаціями) статусу інституцій, яким довіряють вагомо більше громадян, аніж будь-якому владному, партійному чи громадському органу або організації, вони стали об'єктами особливої уваги в політичному житті країни з огляду на те, що причетність будь-якої партії, політичного угруповання до настільки авторитетної інституції може сприяти (хоча й опосередковано) підвищенню рейтингу таких політичних структур.

По-шосте, церкви (релігійні організації) відкрито чи приховано стають фігурантами реалізації державою, партіями політики «національної безпеки» (особливо це було помітно в період президентства В. Ющенка), а сфера «релігійно-церковного» поєднується зі сферою стратегічних інтересів держави, правлячої чи правлячих партій. Через це церкви (релігійні організації) виявляються об'єктами і знаряддями для проведення певної політики в гуманітарній сфері, «класифікуються за наявністю чи відсутністю керівного органу за кордоном, ступенем регіоналізації, ставленням до національної ідеї» чи «проблеми двомовності», за тим, чи є вони засобом консолідації нації чи засобом реалізації сепаратистських настроїв тощо.

По-сьоме, міжнародний авторитет багатьох вітчизняних церков (релігійних організацій) робить їх досить бажаним об'єктом контактів для багатьох вітчизняних політичних суб'єктів з метою прямого чи опосередкованого використання міжнародних релігійно-церковних зв'язків для створення чи зміцнення потрібного іміджу партій, політичних платформ за кордоном, встановлення міжнародних контактів тощо.

По-восьме, церкви (релігійні організації), маючи статус позадержавних структур, у багатьох аспектах діяльності (і не лише внутрішньокерковної) в реальному житті перебувають поза сферою державного контролю, що не може не породжувати бажання окремих політичних груп, особливо не обтяжених нормами політичної культури, вбачати в Церкві (релігійній організації) об'єкт реалізації неоприлюднених політичних планів, здійснення реальних акцій, які можна трактувати з точки зору спільних інтересів і мети [5, с. 6–8].

Таким чином, Церква (релігійна організація) в Україні, з одного боку, в силу цілої низки своїх об'єктивних характеристик, а з іншого – з причин особливостей вітчизняного політичного процесу, початкового етапу становлення політичної культури в українському суспільстві може бути і є об'єктом політичного впливу партій, рухів, багатьох політиків та державних функціонерів у досить широкому спектрі напрямів – від протизаконних спроб політизувати церковні інституції в політично корисливих цілях (включаючи критику політиками окремих церковних ієрархів за «політичну короткозорість») до використання можливостей церков (релігійних організацій) впливати на віруючих під час виборчих кампаній [5, с. 8]. У спрощеному вигляді ситуація є такою, як її характеризує офіційний документ Греко-католицької церкви: «...політики хочуть маніпулювати Церквою, а церковні люди дають себе обдурити...» [10, с. 2].

В означеному контексті дослідницьку увагу привертають думки видатного українського політичного діяча, історика і публіциста першої половини ХХ ст. В. Липинського щодо типів взаємовідносин держави та Церкви, висловлені в роботі «Релігія і Церква в історії України». Перший тип взаємовідносин проявляється в тому, що політики намагаються зробити з релігії слухняне знаряддя у своїх руках. Вони не визнають поруч зі своєю світською владою такої духовної влади, яка би не підлягала повною мірою світській і яка би обмежувала та контролювала своїм духовним авторитетом світську владу. Тому їхня державна світська влада подається разом з тим і як найвища духовна влада. Подібні відносини, на думку автора, притаманні охлократичному типу політичного устрою. Другий тип взаємовідносин проявляється в тому, що політики відкидають потребу в релігії, потребу в організованій та авторитетній вірі. У громадянському суспільстві можна обійтися без Церкви. Третій тип взаємовідносин проявляється в тому, що для побудови держави необхідно обмежувати егоїстичний інстинкт, притаманний як керівникам, так і керованим. Найкращим засобом обмеження є права монархія, хоча самої лише форми монархічного правління недостатньо. Потрібне також однакове застосування релігійних канонів у поєднанні з авторитетом духовної влади [8, с. 78–80].

Релігійним організаціям вигідно займатися політичною діяльністю. Про це красномовно свідчать хоча б вибори 2002 р., коли кандидатами у депутати рад усіх рівнів та на посади голів органів місцевого самоврядування балотувалося 345 священнослужителів різної конфесійної належності. До Верховної Ради висувалися кандидатури представників УПЦ Київського патріархату, УАПЦ, УПЦ Московського патріархату, Української християнської євангельської церкви, Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів, Всеукраїнського союзу церков християн віри євангельської (п'ятидесятників) та інших релігійних організацій [4, с. 301].

Науковці доповнюють наведений вище реєстр основних чинників, через які, попри канонічні та законодавчі заборони, все ж таки тією чи іншою мірою окремі релігійні спільноти вдаються до участі в політичному житті суспільства, такими приземленими мотивами: історично зумовлене співробітництво деяких релігійних організацій із владою (особливо це стосується православних церков); для традиційних церков – можливість сприяння у проведенні на їхню користь реституції; можливість отримання фінансової чи матеріальної підтримки для використання якихось робіт та сприяння у вирішенні складних питань (прикладом може слугувати виділення урядом Києво-Печерській лаврі 2 млн. грн. у 2005 р.).

Безперечно, Церква як складова суспільства не може залишатися осторонь політичного життя. Ні в кого не виникає й сумніву в тому, що Церква має й буде мати свою політичну позицію. Мова швидше повинна йти про мож-

ливість і форми участі Церкви в політичній боротьбі [12, с. 18].

У деяких європейських країнах є такий чітко визначений законом порядок: обираючи шлях священнослужителя, людина одразу автоматично і добровільно відмовляється від політичної кар'єри. В такий спосіб знімається дилема між священнослужителем як громадянином країни і священнослужителем як представником релігійної організації. В Україні цю дилему поки що не подолано. Межа між служителем культу і громадянином України досить умовна й чітко не окреслена в чинному законодавстві. Вітчизняна юриспруденція не знає жодного випадку застосування ч. 4 ст. 16 «Про свободу совісті та релігійні організації» в частині відповідальності за участь релігійних організацій у діяльності політичних партій, ведення агітації під час виборчої кампанії та подібні дії. Це, як стверджує В. Климов, могло би свідчити про відсутність фактів порушень, але всі знають про наявність таких фактів; тому це свідчить про те, що зазначені факти з якихось міркувань чи причин просто не фіксуються й на них відповідним чином не реагують [6, с. 124]. Отже, владі вигідно використовувати моральний авторитет Церкви і священників так, щоб про це ніхто не знав, а запевненням речників багатьох церков і деномінацій про своє перебування поза політикою не можна йняти віри.

Експерти акцентують увагу на негативних наслідках втягнення релігійних організацій у політико-партійні протистояння. Вони прирікають інститут Церкви бути так чи інакше причетним до партійної однобічності, зобов'язальної поведінки, несамостійності позиції; на повторення слідом за тією чи іншою партією численних помилок у невластивій собі сфері політичних ініціатив, міжпартійної та внутрішньопартійної боротьби, боротьби з політичними опонентами. Як наслідок, Церква втрачає в очах навіть віруючої частини суспільства свій особливий статус інституції, що стоїть над нижчими пристрастями й уподобаннями та позиціонує себе за походженням як неземне і містичне утворення.

Поза сумнівом, у демократичному суспільстві неприпустимим є використання релігійних переконань для політичної агітації, що розглядається як втручання у приватне життя громадян та порушення свободи думки й віросповідання. Проте, перебуваючи у тісних зв'язках зі світом, що дедалі більше політизується, залишатися на узбіччі суспільного життя релігія не може. Виступаючи в першій половині 90-х років минулого століття на засіданні Комітету з продовження роботи Християнської мирної конференції, її президент єпископ К. Тот зазначив, що в наш час жодна релігія, жодна Церква, жодна релігійна організація чи група не може стояти осторонь від політики. Інший церковний діяч, кардинал Й. Їофнер, підкреслюючи, що самі по собі «політичні партії є «світськими» утвореннями і не підлягають під керівництво Церкви», зауважує, що «в сьогоденньому суспільстві із плюралістичним світоглядом Церква деколи змушена буде займатися програмами політичних партій, щодо яких вона, як берегиня вчення про віру і мораль, матиме застереження... Християнин має право – мало того, він зобов'язаний, згідно з засадами своєї віри, брати участь у політичній розбудові держави, суспільства й економіки» [2, с. 266–267].

Проте сфера діяльності релігійних організацій – не політична, а суспільна. Вони можуть брати участь у суспільному житті країни, більше того – це є їхнім покликанням. Сфера ж політична – це сфера боротьби за владу, за її здобуття, утримання та реалізацію. Діяльність у цій сфері для релігійних організацій є забороненою не тільки законодавством України, але й релігійними канонами. Однак історичний досвід і практика демократичних країн Західної Європи показують, що повністю деполітизувати релігійне життя неможливо [1, с. 17].

В цілому у світі тенденція до політизації релігії є домінуючою, принаймні, більш перспективною, ніж тенденція до деполітизації. Цей процес охопив навіть ті релігійні деномінації, які досі відсторонювалися від політики. Така тенденція, започаткована у 40–50-х роках минулого століття, набирає останніми десятиліттями дедалі більших обертів і стає загальною [9, с. 95]. Тому незалежно від того, як ми будемо оцінювати процес політизації релігійних організацій, зрозуміло, що він буде впливати на майбутнє політики, а тим паче – на майбутнє релігії.

Висновки. У наш час сфери буття людини настільки тісно між собою переплетені, спостерігаються настільки тісні взаємозв'язки та взаємовпливи, що питання їхнього розмежу-

вання дедалі ускладнюється. Політизація суспільного життя – це світова тенденція. Україна в цьому відношенні не виняток. Незалежно від нашого ставлення до нього з цим фактом потрібно рахуватися. Процес політизації релігії не замре, чекаючи на нашу оцінку та дозвіл [9, с. 95]. Тактика політичних сил може змінюватися, але, як стверджує А. Колодний, релігійні організації завжди залишатимуться об'єктом зацікавлень різних партій, політичних об'єднань та сил щодо їх використання у політичних баталіях, у нових виборах [3, с. 104].

Отже, політизації релігійного життя протистояти ми неспроможні, проте обов'язком правників і законодавців є встановлення допустимої межі цього процесу, зрозумілих правил гри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головащенко С.И. Новая культура религиозной жизни как культура мира: опыт «посткоммунистического строительства» / С.И. Головащенко // Религия и право. – 1999. – № 4–5. – С. 17–19.
2. Ёфнер Й. Християнське суспільне вчення / Й. Ёфнер. – Л., 2002. – 312 с.
3. Диліус А. Чи здатна Польська церква наводити мости? / А. Диліус // Людина і світ. – 2000. – № 6. – С. 16–18.
4. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : [монографія] / С.І. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.
5. Климов В.В. Церква в політичних реаліях України / В.В. Климов // Релігійна панорама. Релігія і церкви в суспільних реаліях України ; за ред. А.М. Колодного. – К., 2006. – С. 4–8.
6. Климов В.В. Церква в Україні як об'єкт політичного життя суспільства / В.В. Климов // Церква і політика: від президентських виборів 2004 р. до парламентських виборів 2006 р. : матеріали круглого столу (Київ, 17–18 лютого 2005 р.). – К., 2005. – С. 121–125.
7. Климов В.В. Церква і політика в Україні: проблеми взаємозв'язку й загроза політизації / В.В. Климов // Релігійна свобода: Взаємини держави і релігійних організацій: правові та політичні аспекти ; за ред. А. Колодного, Л. Филипович, М. Бабія. – К., 2006. – № 10. – С. 68–73.
8. Липинський В.К. Релігія і Церква в історії України / В.К. Липинський. – Нью-Йорк : Булава, 1956. – 111 с.
9. Палінчак М.М. Державно-церковні відносини у Словацькій Республіці / М.М. Палінчак // Регіональні студії. – Ужгород, 2001. – № 2. – С. 90–98.
10. Пастирське послання Синоду єпископів Києво-Галицької митрополії Української греко-католицької церкви до вірних і всіх людей доброї волі з нагоди виборів 2002 року. – Львів, 2002. – 45 с.
11. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 25. – С. 283.
12. Решетніков Ю.Є. Церква і політика: питання сьогодення / Ю.Є. Решетніков // Християнство і проблеми сучасності. – К., 2000. – С. 17–21.
13. Рязанова Л. Релігійна диференціація українського соціуму та її вплив на політично-ідеологічні преференції громадян України / Л. Рязанова // Українське суспільство. Соціологічний моніторинг. – К., 2003. – 112 с.